

OTTO 203

© MAK GRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Sertifika No: 33205

ŞABAN ALİ DÜZGÜN KİTAPLIĞI 09

Tanrı'nın Gözbebeği İnsan

Şaban Ali Düzgün

Son Okuma: MAK Grup Redaksiyon Ekibi

Redaksiyon: MAK Grup Redaksiyon Ekibi

Grafik Tasarım ve Uygulama: TAVOOS

Baskı: Ayrıntı Basım Yay. ve Mat. Hiz. San. Tic. A.Ş.

Matbaa Sertifika No: 49599

ISBN 978-625-7236-43-0

1. Baskı: Kasım 2021

İletişim Adresleri

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4

06690 Çankaya Ankara

tel.-faks: 0312. 439 01 69

www.ottoyayin.com

otto@ottoyayin.com

facebook.com/otto.yayinlari

twitter.com/ottoyayin

TANRI'NIN GÖZBEBEĞİ İNSAN

ŞABAN ALİ DÜZGÜN

OTTO

ŞABAN ALİ DÜZGÜN

Gümüşhane’de doğdu (1968). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu (1989). Yüksek lisans tezini Hint-Alt kıtasındaki modernist hareketlerle ilgili olarak yaptı. Bu çerçevede İngiltere’de, School of Oriental and African Studies’de (SOAS) çalıştı. Doktorasını *Nesefti ve İslam Filozoflarında Allah-Âlem İlişkisi* adıyla verdi. Öğretim üyesi değişimi programı çerçevesinde Gregoryan Üniversitesi’nde (Roma) (2000-2001); Georgetown Üniversitesi’nde (Washington, DC) misafir öğretim üyesi olarak çalıştı (2003-2004). Profesör oldu (2005). Fulbright’la Birmingham Southern College’da öğretim üyesi olarak çalıştı (2007-2008). İngilizce İlahiyat bölüm başkanlığı yaptı (2010-2012). Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi’nde (Kazakistan) ders verdi (2013). Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü’nde lisans üstü dersler verdi (2014). TOBB ETÜ’de Siyaset Bilimi Bölümü’nde dersler vermektedir. Fulbright Türkiye Seçici Komisyon üyesidir. *Kelam Araştırmaları Dergisi*’nin baş editörlüğünü yapmaktadır. Hâlen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölüm başkanıdır. Yayımlanmış kitapları şunlardır: *Din, Birey ve Toplum* (1997), *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi* (1997), *Sosyal Teoloji: İnsanın Yeryüzü Serüveni* (1999), *İnsan Hakları Eğitimi* (2000), *Maturidi’nin Düşünce Dünyası* (ed. 2011), *Allah Tabiat ve Tarih* (2016), *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan* (2016), *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar* (2016), *Kimliksiz Hakikatler* (2016), *Âdem’den Öncesine Dönüş* (2016), *Dini Anlama Kılavuzu* (2018), *Aydınlanmanın Keşif Araçları* (2018), *Nesefti ve İslam Filozoflarında Allah-Âlem İlişkisi* (2019), *Mâtürîdî: Kayıp Aydınlanmanın İzinde* (ed. 2020).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖZÜN İÇİNDEKİ İNSAN 13

GÖZÜN İÇİNDEKİ İNSAN 15

1. İnsanı Hayat Irmağına Katan Değerler 15

2. Kalbin Takvası 16

3. Varlığın Tespihi 17

4. Huşû/Haşyet 18

5. Varlığı Yaratan Amaç 21

6. Hayatın Nabzı: Zorluklar ve İnsanın Direnci 24

7. Mutluluk Nedir? 26

8. Hazda Altın Orta 31

9. Celal, Cemal ve Kemal 32

10. Sağırlığın ve Dilsizliğin Yarattığı Karanlık 37

11. Karanlığı Yaran Yıldız Yağmuru 39

12. Allah'ın Mirasçıları 41

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN HALLERİ: KESİN ZİHİN,

MUTMAİN KALP VE DOĞRU EYLEM 45

İMANIN DUYGUSAL, ZİHİNSEL VE BEDENSEL FORMLARINA DAİR	47
1. Hayatı Kuran Değerler Hiyerarşisi ve İman-İnkâr Diyalektiği ...	47
2. Değerlere Hakkın/Hakikatin Köken Sağlaması	49
3. Ahlakı ve İbadeti Gerektiren Bir Değer Olarak İman	51
4. Bir Yetkinleşme Arzusu Olarak İman	54
5. Fitri/Doğal Ahlakın İtici Gücü Olarak İman	54
6. 'Epistemik Kendine Güven'in Doğal Sonucu Olarak İman	55
7. Sonuç Yerine: Kanıtı Dayalı İman: İnancın Ahlakı Kanıtı	56

DİNÎ NORMLARI İNŞA ETMEDE İNSANIN YETKİNLİĞİ	59
1. Kur'an'ın Temel İnsan Tasavvuru	59
1.1. İnsanın Fitri/Doğal Yapısı	59
1.2. İnsanın Bilme (Epistemik) Yetenekleri	64
Hidayet (Doğal Işık/Lümière naturelle)	64
2. İnsanı Yetkinliğe Hazırlayan Teolojik Paradigma: Doğru Düşünce ve Doğru Eylem	65
3. İnsan Yetkinliğinin Teolojik Kökleri	70
3.1. İnsana Açılan Alan: Dinin Tekâmüle Ermesi ve Vahyin Sona Ermesi	70
3.2. İlahî Metnin Gereççeli Yapısı	72
3.3. Metni Yorumlama ve Uygulamada İnsanı Etkin Kılan Yorum Aygıtları	73
4. Yetkinliğe Köken Sağlayan Temel Kur'ani Kavramlar	81
4.1. Kitap ve Hikmet	81
4.2. Furkan ve İlham: Kitap ve Hikmetle Geliştirilen Ölçütler	82
4.3. Emr Âlemi ve Halk Âlemi: Tarihin Etkin Aktörleri Olarak Allah ve İnsan	83
4.4. Hidayet ve 'Akd: İnsanın İç Gelişim Kanunları ve Zihinsel Tekâmülü	85
Sonuç	96

FELSEFİ-TEOLOJİK ROMAN GELENEĞİ VE İSSİZ ADADA YALNIZ İNSAN MİTOSU	99
1. Felsefi Romanların Yeniden Yazımı ve İbn Nefis'in Fâdil b. Nâtuk'ı	101
2. Kahramanı Adlandırmak: Bir Doğu-Batı Karşılaştırması	103
3. Doğu ve Batı'nın Kurgu Dünyası ve Orijinallik İddiaları	105

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİN VE BİLİMİN DÜŞÜNCE EVRENİ 107

DİN VE BİLİMİN DİL, DÜŞÜNCE VE

ANLAM EVRENİNE DAİR 109

1. Giriş: Bilim-Din İlişkisinde Kırılma Noktaları 109

2. Metafizik Ön Kabullerin Dinsel ve Bilimsel Olanı

Kavramadaki Belirleyiciliği 114

3. Din-Bilim İlişkisinde Temel Postülalar 116

3.1. Birbirini Tamamlayan/Bütünleyen Alanlar Olarak

Din ve Bilim 116

3.2. Anlaşılabilir ve Açıklanabilir Bir Âlem: Anlam ve

Geçerlilik Tartışması 118

4. Bilimsel Dil ve Teolojik Dil Tartışmaları 119

4.1. Dilin Varlığı Temsili: Nesnelere Hakkında yahut

Nesnelerden Hareketle Konuşma 119

4.2. Teolojik Dilin Enstrümanları Olarak

Analoji ve Metafor 122

Sonuç 123

AKLIN VE İDRAKİN NESNESİ OLARAK TABİAT 125

1. Fizik ve Metafiziğin Konusu Olarak Tabiat 125

2. Tabiat Teolojisi 130

YARATMA: KAOSTAN KOZMOSA 133

1. Kur'an'ın Yaratmaya İlişkin Ana Kavramları 134

2. Yoktan Yaratma ya da Ezeli Yaratma Tartışmaları 135

3. Sürekli Yeniden Yaratma 136

4. Âlemin Yaratılışı ve Doğa Kanunları/Sebeplilik:

Kaostan Kozmosa 138

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TEOLOJİ, METAFİZİK VE GERÇEKLİK 143

MİTOLOJİK EVREN TASAVVURU VE KRİZ TEOLOJİSİ 145

1. Hakikati Mitolojiye Çevirmek 146

2. İnsan İçin Güvenli Bir Evren Tasarımı 150

Sonuç 155

METAFİZİKSEL OLMAYAN BİR TEOLOJİNİN İMKÂNI	157
Giriş	157
1. Teolojide Rasyonalite Sorunu	158
2. Bilim Olma İddiasıyla Metafizik	160
3. Teoloji-Metafizik İlişkisi	167
4. Metafiziksel Olmayan Bir Teolojinin İmkânı	170
5. Analitik Felsefe ve Teoloji	173

OSMANLIDAN CUMHURİYETE MODERNLEŞMENİN

SÜREÇ ANALİZİ	177
Giriş	177
1. Geç-Osmanlı Modernliği: Problemin Tanımlanması	179
2. Bilgi ve İktidar: Örgütlü Bir Yapı Olarak Ulema ve Devlet İlişkileri	182
3. Ulema ve İslamcı Aydınlar	185
4. Medreseler ve ‘İkiz Kurumsallaşma Paradoksu’	190
5. Bir Husumet Mirası: Medrese Mücadelesi	192

1933 ÜNİVERSİTE REFORMUNA KADAR

DARÜLFÜNUNLARIN SERENCAMI	195
1. Darülfünunlar	195
2. Cumhuriyet Döneminde Darülfünun	199
3. Cumhuriyetin İlanından Sonra Darülfünun ve Darülfünun İlahiyat Fakültesi	200
4. Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası	201
5. 1933 Üniversite Reformunu Hazırlayan Ortam	203
6. Darülfünunu Yöneltilen Eleştiriler	203
7. Türk Tarih Tezi’ne İlişkin Tartışmalar	203
8. Devrim Karşıtlığı İddiaları	204
9. Müderrisler ve Ders İçerikleri	205
10. Albert Malche Reformu	206

DİZİN	209
-------------	-----

ÖNSÖZ

Yaşadığımız dünyayı bireysellik, özgürlük, çoğulculuk, tolerans, farklı yaşam biçimlerine saygı gibi değerlerin beslediği tartışmasızdır. Bu değerleri koruyarak insanın hak ve özgürlük alanını daha da genişleten, bireyi baskılayan otoritelere karşı onu koruyacak mekanizmalara ihtiyaç vardır. Bu korumanın gerçekleşmesi, toplumun kurucu unsuru olan dinin özgür, onurlu ve saygın birey yaratma arzusuyla başlar. Bir üst-değer olarak din, ahlakî değerlere hayat veren, insan vicdanını canlı tutan, insanı hem birey olarak hem de toplumsal rolleri itibariyle hayatın yegâne amacı olarak konumlandıran ve bütün örgütlü yapıları insana göre tasarlayan bir ahlakî ön görür. Bu ahlakî var eden değerler, kaosa eğilimli toplumsal grupları derleyip toplayan, onları uçurumun kenarından alan ve yaşam enerjisiyle dolduran bir gerçekliğe sahiptir. İnsan aklının, sağduyusunun ve vicdanının kaynaklık ettiği böyle bir birlik-telik ruhu, topluma yönelen her türlü ayrıştırıcı söylem ve eyleme karşı en doğal savunma mekanizmasıdır. Tek sesliliğin getirdiği daralmayı aşmak için özgür düşünce, adalet, hakkaniyet, liyakat, hukukun üstünlüğü, kamu yararı, toplumsal duyarlılık; insani değerlerin üstünlüğüne yer açabilmek için demokratik kültürü güçlendirecek unsurlara her zamankinden daha fazla ihtiyaç vardır. Dini değerlerin zihinsel kesinlik, duygusal tatmin ve kolektif eylem yaratma potansiyeli bu anlamda büyük bir öneme sahiptir.

Kur'an, aklını kullanan, özgür iradesiyle seçimler yaparak mevcudu daha iyiye götürmeyi amaçlayan, insanlığın hayırına girişimlere aktif katılım gösteren, kendisi için istediğini sami-

GÖZÜN İÇİNDEKİ İNSAN

“Gözbebeği göz için neyse, insan da Allah için odur.”

İbn Arabî

1. İnsanı Hayat Irmağına Katan Değerler

Arapçada gözbebeği, “gözün içindeki insan”¹ demek. Bu anlamı dikkate alan İbn Arabî insanı Tanrı'nın görme organı, onun görücü özü olarak tanımlar. İnsan Tanrı'nın dünya üzerindeki bakışıdır. İnsan gözünü bu mertebeye çıkararak tek düşünür İbn Arabî değil şüphesiz; başka örnekler de verilebilir. Tanrı'ya seslenen Hallâc-ı Mansûr bunlardandır: “Senin beni gördüğün göz, benim seni gördüğüm gözdür.” İlahî olandan nasiplenen insanın hem kendini hem de diğer insanları görme açısı değişir, insanları hatta varlığı ilahî olanın gözüyle görmeyi öğrenir.

İnsan kendisiyle, başkalarıyla, doğayla, Allah'la ilişkisini etkin bağlantı güçleriyle kurar: Bilen varlık olarak insan; irade eden varlık olarak insan; seven varlık olarak insan gibi. Seven varlık olarak insan diğer ikisinden öncedir. Dünyanın değerler dünyası olarak yaratılıp kendini herkese açması, duygusal bir bağla algılanmasıyla mümkün olabilir. Dolayısıyla dünyayı algılamamız saf bir idrakten ibaret değildir; o bir değer idrakidir. O zaman insan bir bilgi varlığı olduğu kadar, hatta ondan önce bir duygu varlığıdır.

Allah, insanları ortak insanlık kaygıları etrafında bütünleştiren kudrettir. Kötülüğün yuvalandığı dünyamızda her türlü kötülüğe direnme/karşı çıkma hak ve cesaretinin kaynağı bu kud-

¹ *İnsânu'l-'ayn.*

DİZİN

- II. Mahmut 177, 180, 181, 187
II. Meşrutiyet 188, 189
- A
- Abdullah b. Huzeyfe 148
Abdülhamit 184, 186
acı 23, 25, 38, 39
adalet 11, 12, 16, 35, 43, 48, 63, 68, 80,
87, 88, 89, 91, 93, 94, 131
Âdem (Hz.) 5, 26, 49, 53, 60, 87, 90
adetullah 138
Afganı 190, 196
ahlak 16
ahlaksal 119
Ahmed Cevdet Paşa 188
Ahmed Mithat Efendi 183, 198
Ahmed Naim 199, 200
Ahmet Ağaoglu 191, 206, 207
Ahmet Arif Bey 185
Ahmet Cevdet Paşa 177, 181
Âlemül-Emr 83
Âlemül-Halk 83
Ali Kemal 205
Âli Paşa 181
Allah; ~'in evreni yaratması 28; ~'in hik-
meti 28; ~'in varlıkları 16
Altun Orta 7, 31, 32
Altunay, Ahmed Refik 207
amaç 47
Anadolu 32, 192, 205
apokaliptik 95
aracılık 33, 69, 120, 121
Arapça 15, 201
Arendt, Hannah 184
Aristoteles 32, 110, 127, 168, 169, 171,
172
- Arsal, Sadri Maksudi 204
asr-ı saadet 96
Atatürk, Mustafa Kemal 189, 194, 203,
205, 206
ateist anlayış 116
ateistik 115
- B
- Bacon 109, 170, 173
Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı 200, 203, 207
Barth, Karl 124, 145, 172, 173
başlangıç (*mebde*) 29
beşeriyet 26
Big Bang 140
bilgi 55, 60
bilgisel aşkınlık 49
bilgisel süreç 57
bilinç 60
bilişsel 114
bireysellik 11, 66
birlik fikri 114, 115
biyolojik 23, 59
Bonapart 111
Brahma 26
Buda 26, 71
Budda, Hilmi Ömer 200
- C
- Camus, Albert 104, 105
Carnap, Rudolf 164, 165
Cemaleddin Afganı 190, 196
cevher 125
Chardin, P.T. 104
- Ç
- çoğulculuk 11

- D
dağların haşyeti 19
Dante 99, 105
Darülfünun(-i Osmanî) 196, 203, 204, 206
davetçi 17
Davud (Hz.) 70, 105
Defoe, Daniel 101
Dehriyye 129
Demiurge 133
Demokritos 127
Descartes 62, 63, 170, 173
devâi 51, 119
din 40
dini; ~ düşünce 114, 118; ~ inanç 56
dinsel 69, 83, 112, 119, 121, 122, 172,
173, 174, 180, 182, 185, 190, 202
duygusal 11, 50, 51, 53, 57, 100, 114,
121, 122, 123, 164
dünyevi veya uhrevi beklenti 35
- E
ebedilik hissi 36
Ebu'l-'Ala el-Me'arri 105
Eflatun 110, 120, 127
ego-lojik benler 17
egzistansiyel 88, 122, 145, 167
Einstein, A. 109, 113, 116
Empedokles 126
enformatif 68
Engelhardt, Eduard 183
entegrasyon 123
Ersoy, Mehmet Akif 186, 193, 194, 199
Epikuros 127
Epikür 31
epistemik kendine güven 55
eskatoloji 104
Eşref Edip 183, 194
- F
Fâdıl b. Nâtik 101, 103, 104, 106
Farabi 99, 128, 135, 136, 168
fazl 62
Feuerbach 69
fıtrat 62
fıtratullah 61, 138
fitri 51, 56, 57
Filibeli Ahmed Hilmi 26, 105, 186,
194
Filozof 29, 63, 166
Fuat Paşa 181
furkân 19
- G
Gadamer 74
Galatasaray Mekteb-i Sultanisi 196
Galileo 109, 110, 111
Gazali 81, 118, 128
geç-modernlik 179
geometri 109
gerçek mümin 33
Golyata 43
Günaltay, M. Şemsettin 200, 204
gufrân 19, 105
- H
hakikat 49, 50, 68, 69, 99, 100, 105, 145,
189
hakk 49, 64
hakkaniyet 11, 16, 21, 38, 43
Hâlim Sabit Efendi 188
Hamdullah Subhi 199
Hanefi 77, 81
Hasan Fehmi 198
haserât 30
hasretler 30
haşyet 18
havâtır 119
Hayat-ı Tayyibe 83
Hayy b. Yakzan 101, 102, 104
haz(z); ~ felsefesi 31; ~in temel niteli-
ği 31
Hegel, G.W.F. 104
hegemonya 101, 120
Heidegger, Martin 162
Herakleitos 120, 127
hermenötik 73, 74, 75, 85, 146
Hıristiyanlık 70, 71, 182
Hızır 26
hidayet 64
Hidayet 65
hikmet 18, 32, 41, 60, 82, 118, 128, 138
Hoca Tahsin Efendi 196
holistik 130
Homer 99
hominitas 89
hubût 35
hukuksal 119
hukukun üstünlüğü 11
Hume 109, 157, 163
hüküm 60
Hüseyin Avni 198, 200, 201

- İ
 ibadet etme 54
 ibdâ 134
 İbn Arabî 15, 37
 İbn Nefis 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106
 İbn Rüşd 118, 128, 132, 135
 İbn Sina 99, 101, 102, 103, 105, 127, 128, 131, 135, 136, 168, 169
 İbn Teymiye 171
 İbn Tüfeyl 97, 99, 101, 102, 103, 104, 105
 İbrahim (Hz.) 26, 43, 49, 50, 70, 79, 87, 97
 ibtâl 35
 ictihad 73
 içsel amaç 109
 ihtiyâr 50
 ikmâl-i kemâlât-ı insaniye 195
 iktidar 40
 ilahiyat 5, 10, 169, 189, 192, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 207
 ilham 63, 82; ~ tanrıçaları 153
 İmam Şafî 154
 iman 47; ~ etme 50, 54
 inanma iradesi 56
 infak 33, 34
 infisal 129
 inkâr 47
 insan aklı 11, 146
 İnsan-ı Kâmil 32
 insanlık kaygıları 15
 irade 50, 55, 56, 60, 64, 69, 86, 96, 118, 127
 İsa (Hz.) 26, 43, 70, 71, 148
 İsrailoğulları 90, 91, 92, 149
 istihsan 77, 79
 istislah 77, 79, 80
 İttihat-Terakki 177, 178, 184, 188, 189, 190, 191
 ittisal 129
 iyi yaşam 22
 İzmirli İsmail Hakkı 188, 191, 193, 200, 201, 202
- J
 Janet, Paul 191
- K
 kalbî süreç 57
 kalbin haşyeti 18
 Kam, Ö. Ferit 207
 kamu yararı 11, 77
 Kansu, Aziz Şevket 206
 Kant 160, 161
 kategorik ahlak 56
 kemal 33
 kevnî vahiy 130
 Kierkegaard, Soren 158
 kişisel haz 38
 Konfüçyüs 26
 kozmos 89, 109, 114, 151, 155
 Köprülü, M. Fuad 200, 202, 207
 kudret 60
 Kuhn, T. 114, 115
 Kur'an metafiziği 16
- L
 lâat 40
 Linguistik Teoloji 172
 Lût (Hz.)148
- M
 M. Ali Ayni 200
 Malche, Albert 10, 206
 Manastırlı İsmail Hakkı 183, 198
 Marx 69, 98
 Mâtürîdî 5, 56, 57, 58, 62, 76, 77, 148, 154
 McCarthy 132
 Meclis-i Vükela 187
 Mehmed Ali Ayni 200, 201, 202
 Mehmed Said 198
 Mekkî bin Azûz 198
 Mekteb-i Sultanî 197
 menât 40
 Meşihat Dairesi 187
 metafizik 17, 20, 59, 102, 113, 114, 117, 123, 125, 145, 161, 162, 166, 169, 170, 172, 205
 minhac 87, 89, 90, 91
 Mizancı Murad Bey 183, 184
 Molla Davudzade Mustafa Nazım 105
 Moore, T. 99
 Mu'tezile 129
 Muattala 129
 Muhammed (Hz.) 20, 26, 70, 71, 95, 149
 Muhammed Halefullah 155
 Muhammed Hamidullah 71, 98, 150
 Muhammed İkbâl 72
 muhdes varlık 137

- Musa (Hz.) 26, 43, 70, 71, 139, 148, 149, 184, 188, 192
Mustafa Asım 198, 200
Mustafa Hayri Efendi 188, 192
Mustafa Reşit Paşa 181
Mustafa Sabri Efendi 183, 188, 191, 194
mutluluk 23, 24, 26, 27, 31, 96
müflis 35
mümkün varlık 133, 137
müsebbibü'l-esbab 129
- N
nedenerin bilgisi 51
nefs 63
Nesefi 5
Nietzsche 164
nihai gaye 110
nihai iyiliğe erişmenin yolu 33
- O
Okuyucu Tepki Teorisi 74
olabilme olanağı 54
Orwell, G. 99
- Ö
ölçülü/dengeli yaşam 32
ölüm düşüncesi 29
Ömer (Hz.) 73, 79
özgür; ~ düşünce 11; ~ irade 60; ~ seçim 48
özgürlük 11, 63
- P
Palasios, Miguel Asin 105
para 40
paradigma 65, 111, 114, 115, 157, 204
performatif 68
peri kızları 153
Peygamber (Hz.) 71, 80, 103, 146, 147, 148, 149, 150
Platon 169
Plotinus 169
politik kurum 54
Popper, Karl 159, 165
- R
Rad, Gerhard von 84, 97
Rahman'ın sevgisi 36
rahmet 62
rasyonel; ~ düzey 67; ~ inanç 159
Reşit Galip 204, 207, 208
- Rıza Tevfik 205
Russell 113, 115, 124, 164, 165
- S
sadr 72
Said Halim Paşa 186
salih amel 34
Sava Paşa 196, 197
savârif 119
Schlick, Moritz 165
Sealles, Gabriel 191
sesin haşyeti 18
sezgi 63
Shaw, Bernard 151
sıbğatullah 61
sistem fikri 47
siyasal 12, 119
son (me'ad) 29
sorumluluk 12, 17, 39, 42, 48, 53, 64, 65, 67, 72, 75, 79, 94, 97, 121
Spinoza 53
sudûr 133
Sühreverdî 97, 99, 105
Süleyman (Hz.) 70, 150, 154, 155
sünnetullah 61, 138
- Ş
şe'air 16
Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti 192
Şeref, Abdurrahman 198, 199
şey 37
- T
tabiat 5, 102, 118, 123, 124, 125, 127, 130, 131, 132, 140
Tabiiyyün 129
tahrif 63, 70, 150
Takdir 64
Takrir-i Sükûn Kanunu 203
takva 16, 17, 19, 20, 31, 75, 83
takvalı 19, 83
Tanzimat Fermanı 177
te'vil 73, 76, 77, 78
tebdil 63
tecrübi aşkınlık 49
tefekür çağrısı 17
teistik 115, 116, 170
teolojik davranışçılık 53
tepeden inme modernleşme 177
tesbih 17
teshîr 133

- Togan, Zeki Velidi 203, 204
tolerans 11
toplumsal: ~ duyarlılık 11; ~ düzen 54;
~ yapı 54
töz 125
Tunç, Şekip 200, 207
Türkçe 33
Türkiye Büyük Millet Meclisi 199, 200
- U
ukûd 72, 82
uzzâ 40
- Û
Ûlken, Hilmi Ziya 105
Ûmmü'l-Kitâb 83
Ûniversite Reformu 206
- V
varlık alanları 160
vicdan 16, 31, 156
Viyana Çevresi 163
Viyana Sefiri Şekip Efendi 196
- W
Whitehead, A.N. 162
- Wittgenstein 164, 165, 166
- Y
Yahudilik 70, 71
Yakup 70
Yalıtıkaya, Şerefeddin 188
Yaratıcı eylem 34
yaşam (me'âş) 29
yaşam güzelliği 34, 35
Yazır, Elmalı Muhammed Hamdi 183,
188, 191, 193
yeter sebep 54, 110
yevmü't-telâk 36, 42
yıldız 40
Yusuf (Hz.) 65, 70, 71, 76, 97, 162, 200,
201, 202
yüksek ufk 40
- Z
Zaehner 158
zaman dışı 59, 68
Zerdüş 26, 164
Ziya Gökalp 188, 191
zulüm 17, 18, 35, 90
Zuurdeeg, William F. 173, 174